

Recenzja pracy doktorskiej ks. Uładzimira Mozgouwa, *Chrześcijański aspekt egzystencji państwa bułgarskiego doby Borysa I na podstawie wybranych pism papieża Mikołaja I*, napisanej na Wydziale Teologicznym Chrześcijańskiej Akademii Teologicznej w Warszawie pod kierunkiem prof. zw. dr hab. Janusza Maciuszko (Warszawa 2018) ss. 194.

Rozprawa doktorska ks. magistra Uładzimira Mozgouwa *Chrześcijański aspekt egzystencji państwa bułgarskiego doby Borysa I na podstawie wybranych pism papieża Mikołaja I* napisana została na Wydziale Teologicznym Chrześcijańskiej Akademii Teologicznej w Warszawie pod kierunkiem prof. zw. dr hab. Janusza Maciuszko. Nie mam podstaw do zastrzeżeń co do przyjętej w rozprawie doktorskiej chronologii ani cezury początkowej czy końcowej, chociaż niektóre problemy poruszone w analizie merytorycznej sięgają poza wyznaczone przedziały czasowe. Wybór tematu i sposób jego ujęcia nie budzą moich zarzutów, tym bardziej że mamy niewiele prac poświęconych dziejom średniowiecznego chrześcijaństwa bułgarskiego.

Ocena celów i hipotez badawczych oraz konstrukcji pracy. Autor postawił sobie za cel przedstawienie chrześcijańskiego aspektu egzystencji państwa bułgarskiego doby Borysa I w świetle pism papieża Mikołaja I. Założenie i cele wydają się uzasadnione, ale sama ich realizacja wzbudza niejednoznaczną ocenę. Ks. Uładzimir Mozgou swoje cele i hipotezy określił jedynie w oparciu o wybrane pisma papieża Mikołaja I. Główną tezę badawczą, którą Autor rozprawy zaprezentował w rozprawie, to wejście bułgarskiego prawosławia za panowania cara Borysa I pod protektorat papieża Mikołaja I, który stał się „otwartym ojcem i powiernikiem nowej Owczarni” (s. 149). Teza ta nie wytrzymuje krytyki historycznej. Trzeba jednak zauważyć, że hipoteza o patronacie papieskim nad chrześcijaństwem bułgarskim została rozpatrzona w historiografii pozostającej pod wpływem Kościoła łacińskiego i to w aspekcie

pastoralnym, misyjnym, teologicznym. Borys I miał szukać patronatu Rzymu, podobnie jak apostołowie Słowian święci Cyryl i Metody. Hipoteza ta, tak sformułowana, wymagała albo historycznego uzasadnienia albo solidnej weryfikacji. Rozprawa nie daje jednoznacznej odpowiedzi na postawione pytania badawcze. Całkowicie została pominięta metodologia badań *historycznych* weryfikacji zdefiniowanej hipotezy. Za to Autor rozprawy wiele miejsca poświęca listom papieskim w ujęciu ekumenicznym i hagiograficznym.

Merytoryczna ocena rozprawy doktorskiej

Rozprawa doktorska składa się ze wstępu, a właściwie jego braku, pięciu rozdziałów merytorycznych, zakończenia, bibliografii i trzech załączników, wykazu źródeł i wykazu literatury. We wstępie Autor rozprawy omówił jej konstrukcję i motywy jej podjęcia. Konstrukcja pracy jest trudna do zrozumienia. Przy tym za zupełnie niedopuszczalne uważam uwagi Autora rozprawy odnośnie tematów prac doktorskich realizowanych w Chrześcijańskiej Akademii Teologicznej. Ks. Uładzimir Mozgou bardziej we wstępie powinien skoncentrować się na celach rozprawy i zastosowanej metodologii.

Ocena wykorzystanych źródeł i literatury. Ks. Uładzimir Mozgou wykorzystał obszerną literaturę przedmiotu. Oceniając wykorzystaną literaturę należy zwrócić uwagę na dobrą orientację Autora w historiografii polskiej i obcej. Doktorant w bibliografii przedstawił obszerne zestawienie prac historyków polskich i obcych, których dorobek miał znaczący wkład w poznanie dziejów prawosławia w Bułgarii w IX wieku. Nie rozumiem jednak dlaczego ks. Uładzimir Mozgou nie wykorzystał prac: ks. bp. Warsonofiusza (Bazylego Doroszkiewicza), *Monastycznym bizantyjski od IX do połowy XV wieku*, Białystok 2009, biografii Piotra Nowakowskiego o papieżu *Mikołaj* zawartej *Poczet najznamienitszych papieży*, Wydawnictwo Kluszczyński, 2005 (zwłaszcza strony 50-53) czy J. W. Kowalski, *Poczet papieży*, Krajowa Agencja Wydawnicza, Warszawa 1985 (s. 67-68) oraz prac Тотю Тотева, *Преславската култура и изкуство през IX-X век. Студии и статии*, София

2000, i *Виница – производствен керамичен център на Преслав през IX-X в. Автореф. на канд. дис. – София, 1978*. Pozytywnie za to oceniam wykorzystanie bazy źródłowej, zwłaszcza z drukowanej edycji *Epistolea et Decreta*. Autor całkowicie pominął znakomite źródło wydane przez M. Попруженко, *Синодик царя Бориса*, t. 1-2, Одесса, 1897-1899; tenże, *Синодик царя Бориса*, София 1928 oraz *Документи по българската история*, t. 1-2, София 1930-1932.

Ocena merytoryczna poszczególnych rozdziałów rozprawy doktorskiej. Generalnie poszczególne rozdziały pracy są napisane bez wielkiej staranności w dochodzeniu do prawdy historycznej. Świadczy o tym między innymi rozdział pierwszy, w którym Autor rozprawy podnosi kwestie początków państwa bułgarskiego poprzez pryzmat doświadczeń językowych. Uwagi na temat historii chrześcijaństwa bułgarskiego zawierają liczne pomyłki i wymagają solidnej weryfikacji zawartych w rozprawie danych, między innymi na temat zasięgu osadnictwa bułgarskiego i kształtu granic pierwszych ośrodków państwowych. Współczesna literatura bułgarska pozwala na precyzyjne ustalenia i periodyzację wydarzeń.

Za szczególnie wartościowy i zdecydowanie najlepszy należy uznać rozdział omawiający postać papieża Mikołaja I. Zgadzam się z wyrażonym w tym rozdziale poglądem o jego szczególnej roli w europejskim chrześcijaństwie i jego wielkich aspiracjach przywódczych.

Zdecydowanie najważniejszy pod względem merytorycznym jest rozdział pracy poświęcony chrześcijańskiemu wymiarowi chanatu bułgarskiego. To na tym powinna się skupić zasadnicza treść rozprawy. Tymczasem ks. Uładzimir Mozgou poświęcił temu zagadnieniu jedynie 34 strony swojej rozprawy. Z obowiązku recenzenta muszę zwrócić uwagę na konieczność precyzyjnego przedstawienia kontekstu historycznego procesu ewangelizacji chanatu bułgarskiego.

Podstawowym zarzutem do pracy jest brak wytłumaczenia czytelnikowi kontekstu historycznego wysyłania listów papieża Mikołaja I do cara Borysa I. Przedstawione na stronach rozprawy 37-42 informacje o działalności papieża Mikołaja I są niewystarczające ażeby zrozumieć jego późniejsze zaangażowanie w sprawy państwa bułgarskiego. Doktorant powinien mocniej wyakcentować jego rolę na dworze papieskim za pontyfikatu Sergiusza II, Leona IV i Benedykta III. Mikołaj I, kiedy został papieżem w 858 roku, jako pierwszy ze zwierzchników Kościoła łacińskiego został koronowany. To za jego pontyfikatu ukształtował się pogląd, że papież jest zastępcą Chrystusa na Ziemi i zwierzchnikiem Kościoła nie podlegającym sądowi. Doktorant powinien szerzej przedstawić rekonstrukcję wydarzeń związanych z konfliktem w patriarchacie carogrodzkim w 858 roku między Focjuszem a Ignacym I. To właśnie wówczas papież Mikołaj postanowił wykorzystać sytuację do wzmocnienia swych wpływów nad Bosforem. Legaci papiescy przekroczyli swoje kompetencje i na soborze w Rzymie zaakceptowali Ignacego za patriarchę a Focjusza pozbawili godności kapłańskiej. W Konstantynopolu uznano te działania za niezgodne z postanowieniami ustalonymi w kanonie trzeciego soboru lokalnego w Sardyce (343), według którego papież nie mógł zmienić decyzji podjętych przez biskupów prowincji przyległych do prowincji potępionego biskupa. Spór między stolicą rzymską i konstantynopolitańską zaostriżył się w 867 roku. Patriarcha Focjusz w encyklice do pozostałych patriarchów Wschodu ostro skrytykował rozprzestrzeniający się na Zachodzie dodatek do Symbolu Wiary – Filioque, a chrześcijan używających go oskarżył o herezję. To właśnie w tym czasie panujący w Bułgarii Borys I Michał miał być rzekomo ochrzczony przez papieża Mikołaja I w 866 roku. Papież wysłał do Bułgarów biskupa Porto, Formozusa (późniejszego papieża), jako swojego legata, ale nie ustanowił tam żadnej własnej struktury kościelnej. W odpowiedzi na ingerencję papieża w prowincję cerkiewną Konstantynopola cesarz bizantyjski Michał potępił

Mikołaja za wtrącanie się w sprawy Konstantynopola, a patriarcha Focjusz nałożył na Mikołaja I ekskomunikę, ogłoszoną na soborze w Konstantynopolu.

Autor rozprawy powinien też nakreślić postawę drugiej strony, to jest cara Borysa I i podać najbardziej istotne fakty, które pozwalałyby zrozumieć treść listów papieskich. Bułgarzy od dawna utrzymywali ożywione kontakty z władcami i ośrodkami chrześcijańskimi. Car Borys I podjął decyzję przyjęcia chrześcijaństwa z Konstantynopola dopiero jesienią 863 roku. Decyzja Borysa I spotkała się z opozycją możnych Bułgarów, którzy dążyli do ustanowienia autonomicznej, a najlepiej niezależnej od Carogrodu struktury cerkiewnej. Patriarcha Focjusz popierał przyjęcie chrztu przez Bułgarów, widząc w tym akcie wzmocnienie wpływów Bizancjum w Bułgarii. W tej sytuacji car Borys I próbował dogadać się z Rzymem, ale ostatecznie chrzest dokonali nie legaci papiescy, jak można wywnioskować z recenzowanej rozprawy, a Bizantyńczycy. W maju 866 roku car Borys I przyjął chrzest i otrzymał nowe imię Michał. Dopiero po chrzcie car Borys I wysłał swych posłów do Rzymu z prośbą o przysłanie ksiąg i misjonarzy. Jego działania były podyktowane próbą zapewnienia autonomii dla Kościoła bułgarskiego i ograniczania wpływów Bizancjum. Papież Mikołaj I, wykorzystując zamieszanie jurysdykcyjne w Konstantynopolu, wysłał legatów, którzy odmówili przyznania autonomii dla Kościoła bułgarskiego. Starania cara Borysa-Michała w sprawie autonomii cerkiewnej przyniosły pewne efekty. Po śmierci cesarza Michała delegaci cara Borysa uzyskali w Konstantynopolu zgodę na autonomię cerkiewną. W Bułgarii pojawił się arcybiskup, który jedynie podlegał patriarchowi w Konstantynopolu. Co prawda arcybiskupa bułgarskiego wyznaczał cesarz bizantyjski, ale godności te obejmowali duchowni pochodzenia bułgarskiego. Ustanowienie arcybiskupstwa w Bułgarii usunęło wpływy papieskie, co doprowadziło do zerwania kontaktów z Rzymem. Po roku 889 roku wzrosły za to wpływy bizantyjskie, zwłaszcza kiedy władzę objął drugi syn Borysa I, Symeon

wykształcony w Konstantynopolu. Symeon został arcybiskupem i panującym oraz propagatorem kultury bizantyjskiej w Bułgarii.

Nie mam istotnych zarzutów co do rozdziału *Responsa – wieloaspektowość chrześcijańskiej wiary*. Doktorant porusza w nim kwestie liturgiczne i obrzędowe, pojmowanie chrystianizacji w ujęciu sakramentalnym, zagadnienia pokuty i praktyk religijnych oraz charakteryzuje obraz życia chrześcijańskiego. Duże walory poznawcze mają części tego rozdziału poświęcone wzajemnym relacjom między poganami a chrześcijanami. Kwestie te dotyczą bowiem pierwszych etapów ewangelizacji Bułgarii, kiedy decydowały się kierunki wyboru chrześcijaństwa. Przyjęcie zasad życia chrześcijańskiego oznaczało w świetle źródeł papieskich istotne zmiany postaw moralnych i obyczajów wśród mieszkańców Bułgarii. Szkoda, że nakreślony przez ks. Uładzimira Mozgoua obraz chrześcijańskiego małżeństwa i kapłaństwa wśród Bułgarów w opisie papieża Mikołaja I nie został zweryfikowany w oparciu o inne źródła czy najnowsza literaturę. Papieska wizja chrześcijańskiej Bułgarii nie zawsze była prawdziwa. Za najciekawszy uznałbym w ostatnim rozdziale fragment poświęcony projektowi utworzenia patriarchatu zachodniego w Bułgarii. W świetle opisanych wyżej faktów była to koncepcja, którą papieństwo nęciło cara Borysa I, ale nie chciało jej zrealizować.

Rozprawa doktorska ks. Uładzimira Mozgouwa kończy się krótkim i mało zrozumiałym podsumowaniem, zestawieniem wykorzystanych źródeł i literatury oraz wieloma aneksami. Aneksy obejmują piątą część rozprawy i choć są integralnie z nią związane to ich obszerność powoduje zachwianie proporcji pracy doktorskiej.

Przedstawiona rozprawa ks. Uładzimira Mozgouwa, *Chrześcijański aspekt egzystencji państwa bułgarskiego doby Borysa I na podstawie wybranych pism papieża Mikołaja I*, została oparta na jednostronnym materiale źródłowym, bez uwzględnienia źródeł bizantyjskich i najnowszej literatury. Pomimo tych

mankamentów autorowi udało się nakreślić problem wprowadzenia chrześcijaństwa na terenie Bułgarii i ukazać rolę papieża Mikołaja I w tym procesie oraz wnieść wiele nowych faktów w badaniach nad dziejami prawosławia na terenie średniowiecznej Bułgarii. Ks. Uładzimowi Mozgouwowi udało się przy tym na podstawie listów papieskich omówić kwestie językowe i obrzędowe towarzyszące tym procesom. Rozprawa pomija jednak istotny kontekst rywalizacji jurysdykcyjnej, politycznej i kanonicznej między patriarchatem konstantynopolitańskim a papieństwem.

Oceniając całościowo recenzowaną rozprawę ks. Uładzimira Mozgouwa należy stwierdzić, że autor pracy w znacznym stopniu zrealizował postawiony sobie cel wypełnienia luki w badaniach nad tą tematyką. Docenić przy tym należy bezstronność autora przy omawianiu problemów spornych z punktu widzenia religijnego, w tym skomplikowanych relacji państwa bułgarskiego z papieństwem.

Pomimo wyżej podniesionych uwag i zarzutów uważam, że rozprawa doktorska księdza magistra Uładzimira Mozgouwa spełnia podstawowe wymogi formalne i merytoryczne stawiane rozprawom doktorskim ustawy z dnia 14 marca 2003 roku o stopniach i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki (Dz. U. Nr 65, poz. 695 z późniejszymi zmianami) i wnoszę o dopuszczenie do dalszych etapów jej obrony.

Białystok, 11 marca 2019 r.

prof. dr hab. Antoni Mironowicz